

Η ΜΕΓΙΣΤΗ ΕΡΗΜΟΣ ΤΗΣ ΡΙΛΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΕΓΓΟΣ ΤΗΣ ΣΤΟΝ ΓΥΡΩ ΚΟΣΜΟ

Ο ΝΕΟΦΥΤΟΣ Ο ΡΙΛΙΩΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ – ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ ΜΕ ΤΟΝ ΕΥΓΕΝΙΟ ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Μαρία Χρονάκη
Γκέντσο Μπάνεβ (επιστημονικός υπεύθυνος)

*Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

*Ομιλία 4.
Τόπος διεξαγωγής: Μονή της Ρίλας*

Εισαγωγή. Το θέμα αφορά ένα αξιομνημόνευτο κομμάτι της ιστορίας των δύο λαών – την περίοδο του Διαφωτισμού στα Βαλκάνια, την Εθνική Αναγέννηση. Ο Διαφωτισμός ήταν ένα κίνημα που εμφανίστηκε στα τέλη του 17ου αιώνα στην Αγγλία και στην συνέχεια στην Γαλλία και έπειτα εξαπλώθηκε και στην υπόλοιπη Δ. Ευρώπη. Οι κύριοι στόχοι του ήταν η αποδέσμευση από οποιαδήποτε μορφή δεισιδαιμονίας, από τον δεσποτισμό του κράτους, καθώς και η επιδίωξη μιας ευρύτερης παιδείας.

Ο νεοελληνικός διαφωτισμός διακρινόταν για αυτούς τους στόχους με απώτερο σκοπό την ελευθερία των Ελλήνων και την βελτίωση των συνθηκών ζωής τους. Αρκετοί μελετητές χωρίζουν το κίνημα στην Ελλάδα σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος τοποθετείται γύρω στο 1770-1800 και η δεύτερη, η περίοδος κορύφωσης, γύρω στο 1800-1821.

Όσον αφορά στη Βουλγαρική Αναγέννηση, είναι ωφέλιμο να τονιστεί, ότι κατορθώθηκε η αναμόρφωση όλου του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των σχολείων και των εκπαιδευτικών εγχειριδίων και η χώρα κατόρθωσε να βγει από τον σκοταδισμό. Η περίοδος αυτή ξεκινά τον 18ο αιώνα και τελειώνει το 1878 με την απελευθέρωση της Βουλγαρίας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεωρείται μια ιδιαίτερα σημαντική περίοδος, καθώς διαμορφώθηκε η εθνική συνείδηση των Βουλγάρων, εγειρόμενη από τα επιτεύγματα του παρελθόντος και τις ανάγκες του παρόντος. Ο Ευγένιος Βούλγαρης και ο Νεόφυτος Ριλιώτης είναι τα δύο πρόσωπα που συνέβαλαν σημαντικά στον αγώνα για την ελευθερία και στην προώθηση της μόρφωσης στα δύσκολα χρόνια της τουρκοκρατίας.

1. Ευγένιος Βούλγαρης

Μία από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του Ελληνικού Διαφωτισμού είναι ο Ελευθέριος (μετέπειτα Ευγένιος) Βούλγαρης, ο οποίος θεωρείται από πολλούς γενάρχη του κινήματος. Γεννημένος το 1716 στην Κέρκυρα (νησί που δεν βρέθηκε υπό Οθωμανική κατοχή), έκανε σπουδές στα Ιωάννινα και στην Ιταλία. Το 1739 χειροτονήθηκε και μετονομάστηκε σε Ευγένιος. Ως προσωπικότητα διακατεχόταν από ρηξικέλευθες απόψεις, οι οποίες συχνά τον οδηγούσαν σε συγκρούσεις με τους συναδέλφους του.

Ως δάσκαλος ο Βούλγαρης πέρασε από τα σημαντικότερα εκπαιδευτικά κέντρα του ελληνόφωνου χώρου. Πρώτα διετέλεσε δάσκαλος στην περιοχή των Ιωαννίνων και της Κοζάνης. Στη συνέχεια από το 1753 έως το 1759 ανέλαβε τη διεύθυνση της σχολής και θέση δασκάλου στην Αθωνιάδα Ακαδημία. Εκεί ξεκίνησε ένα νεωτεριστικό πρόγραμμα διδασκαλίας, στηριζόμενο στις μεταφράσεις ξένων συγγραφέων. Ενδεικτικά, για το μάθημα

της φιλοσοφίας μετέφρασε έργα όπως το “Εισαγωγή εις την Φιλοσοφίαν” του Willem Jacob 's Gravesande, και συνάμα κατέστησε γνωστό το όνομα του Βολταίρου στην Ελλάδα. Ένα μεγάλο μέρος του μεταφραστικού έργου του το χρησιμοποιούσε στα μαθήματα του και επομένως τα εγχειρίδια αυτά γρηγορά διαδόθηκαν στον χώρο της διανοήσης. Επίσης, έδινε βάση στην διδασκαλία των μαθηματικών, καθώς πίστευε ότι αποτελούσαν ένα εργαλείο οργάνωσης της σκέψης του ανθρώπου. Ο Βούλγαρης επιθυμούσε με την αλλαγή των πατροπαράδοτων τρόπων διδασκαλίας να κατορθώσει την αφύπνιση των συμπατριωτών του με ιδέες, ιδιαίτερα προοδευτικές για την εποχή του, με σκοπό την αναμόρφωση του τότε υπάρχοντος διδακτικού προτύπου. Στην εφαρμογή του προγράμματος συνάντησε αρκετές δυσκολίες, οι οποίες τον οδήγησαν στην αποχώρησή του.

Έπειτα ο Βούλγαρης ανέλαβε μια θέση διδασκαλίας στην Πατριαρχική Σχολή για τρία χρόνια (1759-1761), αλλά και πάλι αναγκάστηκε να αποχωρήσει, αφού το νεωτεριστικό πρόγραμμα διδασκαλίας που υποστήριζε και ήθελε να εφαρμόσει και εκεί δημιούργησε προστριβές.

Απογοητευμένος από τις αντιδράσεις που συνάντησε αποφασίζει να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη. Από το 1764 και για 7 χρόνια διέμενε στην περιοχή της Λειψίας. Εκείνη την περίοδο αρκετά έργα του εκδόθηκαν. Το 1766 δημοσιεύθηκε η “Λογική”, βιβλίο που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ιστορία του νεοελληνικού πολιτισμού και ξεχωρίζει για το περιεχόμενό του, καθώς μιλάει για την πίστη στην επιστήμη και την αποδέσμευση από οποιαδήποτε μορφή προκατάληψης. Δύο χρόνια αργότερα δημοσίευσε τη μετάφραση του έργου “Πέρι των διχονοιών των εν ταις εκκλησίαις της Πολωνίας” του Βολταίρου, όπου για πρώτη φορά εισάγει τον όρο της “ανεξιθρησκείας”, καταδεικνύοντας πως, ενώ ήταν υπέρμαχος του ορθοδόξου δόγματος αυτό δεν σήμαινε πως δεν υποστήριζε το δικαίωμα του ανθρώπου για ελευθερία θρησκευτικής πίστης.

Η φήμη του μέσω των έργων του άρχισε να εξαπλώνεται αυτήν την περίοδο στην Ευρώπη, όπου και γνώρισε σημαντικές και εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής, όπως τον Φρειδερίκο Β΄, τα αδέρφια Ορλώφ και εν τέλει κατόρθωσε να έρθει σε επαφή με την Μεγάλη Αικατερίνη. Αρχικά, η τελευταία του ζήτησε να μεταφράσει το έργο “Наказ Комиссии о сочинении Проекта нового Уложения”(Εισήγησις της Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητος Αικατερίνας προς την επιταχθείσαν επιτροπήν επί τη εκθέσει του προβλήματος ενός νεαρού Νομικού Κώδικος) στην ελληνική γλώσσα, κάτι που τον βρήκε θετικό και η μετάφραση βγήκε στην κυκλοφορία το 1771. Στην κατακλείδα του έργου αυτού αφιερώνει αρκετές σελίδες, εγκωμιάζοντας την ίδια και το έργο της. Με αυτόν τον τρόπο διαφαίνονται και οι πολιτικές του απόψεις. Στην Αυτοκράτειρα, είχε αποστείλει και επιστολές, στις οποίες ζητούσε την αρωγή της προς την Ελλάδα με σκοπό την απελευθέρωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έπειτα, δέχεται πρόταση από την Αικατερίνη να επισκεφθεί τη Ρωσία, την οποία και αποδέχθηκε. Περί το 1771 φαίνεται να αναλαμβάνει και το πόστο του βιβλιοθηκάρου της αυλής της Αγίας Πετρούπολης.

Το 1775 διορίστηκε αρχιεπίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνος. Τον επόμενο χρόνο μετέβη στη Πολτάβα, όπου ήταν το κέντρο της μητρόπολης. Εκεί ίδρυσε σχολείο, στο οποίο διεξάγονταν σεμινάρια για την ελληνική γλώσσα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί, ότι η άφιξη του Βούλγαρη στην Ρωσία, και η μετέπειτα δραστηριότητά του, δεν ήταν τυχαία, αφού εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις της Αυτοκράτειρας στον πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής επικυριαρχίας μέσω πνευματικών ανθρώπων με ελληνική παιδεία. Το διάστημα, που παρέμεινε στην Πολτάβα μετάφρασε το έργο “Πνευματικός Κανονισμός” του Προκόποβιτς, το οποίο αργότερα χρησιμοποιήθηκε στην Ρωσική Ιερά Σύνοδο. Είναι ιδιαίτερα σημαντική αυτή η μετάφραση, καθώς ο Προκόποβιτς θεωρούνταν μια από τις εξέχουσες προσωπικότητες της χώρας, μιας και είχε αναλάβει και το πόστο του συμβούλου του Μεγάλου Πέτρου.

Το 1776 έγινε επίτιμο μέλος της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. Το 1786 εξέδωσε τη μετάφραση του έργου του Βιργιλίου “Των Γεωργικών τα Δ' βιβλία εν ηρωικώ τω μέτρῳ” και

το 1791-1792 δημοσίευσε τη μετάφραση “Της Αινειάδος τα ΙΒ' βιβλία εν ηρωικώ τω μέτρω”. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι και τα δύο έργα μεταφράστηκαν σε αττική διάλεκτο και αφιερώθηκαν στον Πατιόμκιν, τον ευνομούμενο της Αικατερίνης και πρίγκιπα Ταυρίδας. Όλο το ύφος της μετάφρασης, με τις αφιερώσεις στο πρόσωπο του πρίγκιπα, δείχνουν πως ο Βούλγαρης είχε ελπίδες, ότι θα βοηθούσε στην ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού. Και οι δύο μεταφράσεις επικρίθηκαν έντονα από λόγιους, όπως τον Κοραή. Ιδιαίτερα αξιόλογη είναι και η μετάφραση των ποιημάτων του Ανακρέοντα, η οποία για πρώτη φορά κυκλοφόρησε ολοκληρωμένη στην Ρωσία το 1794, χάρη στον ζήλο του Βούλγαρη και στην βοήθεια του Νικολάι Αλεξάντροβιτς Λβοφ, ο οποίος την μετέτρεψε σε ποίημα δίνοντας στο κείμενο ρυθμό.

Εν κατακλείδι, ο Ευγένιος Βούλγαρης, μέσω του μεταφραστικού του έργου κατάφερε να μεταδώσει στον αναγνώστη όχι μόνο μια διαφορετική νοοτροπία, αλλά και να του καταδείξει την αξία ουσιαστικών ζητημάτων όπως της Ορθοδοξίας, των δεινών της Οθωμανικής επικυριαρχίας κ.ά. Έμεινε στην Αγία Πετρούπολη μέχρι το τέλος της ζωής του, το 1806.

Νεόφυτος Ριλιώτης

Όσον αφορά στη Βουλγαρική Αναγέννηση (Българското възраждане) σε περίοπτη θέση βρίσκεται ο Νεόφυτος Ριλιώτης, καθώς δεν διακρίθηκε μόνο για το έργο του, αλλά και για το ανεπηρέαστο ήθος του, γεγονός που φάνηκε σε κάθε βήμα της ζωής του. Ο Νεόφυτος Ριλιώτης (Неофит Рилски) γεννήθηκε στην περιοχή του Μπάνσκο στη Βουλγαρία τον Οκτώβριο του 1793. Το κοσμικό του όνομα ήταν Νικόλαος (Никола Поппетров Бенин). Ο πατέρας του κατείχε τον ρόλο του δασκάλου και ήταν ιερέα της περιοχής. Επομένως από νωρίς ήρθε σε επαφή με τον κόσμο της γνώσης και της ορθοδοξίας. Επίσης, έδειξε από μικρή ηλικία πως είχε ταλέντο στην ζωγραφική, αλλά δεν επεδίωξε να ακολουθήσει αυτήν την κατεύθυνση. Το 1811 έγινε μονάχος και μετονομάστηκε σε Νεόφυτος. Ως χαρακτήρας ήταν μια συγκροτημένη προσωπικότητα, ενάρετη, ευγενική και εργατική.

Σε ηλικία μόλις 25 χρονών έγινε ιερομόναχος στην Μονή της Ρίλας. Από το 1821 μέχρι το 1826 φοίτησε στο σχολείο του Μελένικου (Мелник). Εκεί έλαβε τα απαραίτητα εφόδια σε μορφωτικό και πνευματικό επίπεδο που θα χρειαζόταν για την μετέπειτα πορεία του. Ταυτόχρονα μελέτησε και την ελληνική φιλολογία. Το 1827 κατευθύνθηκε προς το Σάμοκοβ (Самоков) για να εργαστεί με τον μητροπολίτη Ιγνάτιο. Το 1834 και ύστερα από πρόταση του μητροπολίτη Τυρνόβου Ιλαρίωνα, έγινε δάσκαλος στο νέο σχολείο που δημιουργήθηκε στο Γκάμπροβο, αλλά όχι προτού μεταβεί στο Βουκουρέστι για να βελτιωθεί στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Συνάμα επιδόθηκε και στην συγγραφή έργων. Έκανε πολλές μεταφράσεις, αλλά ένα από τα έργα του που ξεχωρίζουν είναι η “Βουλγαρική Γραμματική” που κυκλοφόρησε το 1835 και συνδέθηκε με την έκδοση της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης. Ο Νεόφυτος μετάφρασε την Καινή Διαθήκη για πρώτη φορά στα βουλγαρικά, στην καθομιλουμένη για να μην υπάρχει πλέον το πρόβλημα της κατανόησης των γραφόμενων, γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με τις προηγούμενες εκδόσεις.

Συγχρόνως, το σχολείο, αν και είχε προοπτικές να παράγει αξιόλογο έργο καθώς δεν θα διδασκόταν μόνο η βουλγαρική, αλλά και η ελληνική γλώσσα, δεν κατόρθωσε να παραμείνει ανοικτό, λόγω οικονομικών προβλημάτων.

Το 1839 και για εννιά χρόνια εργάζεται ως δάσκαλος στη Μονή της Ρίλας. Έτσι ξεκινάει την εφαρμογή ενός ρηξικέλευθου διδακτικού προγράμματος. Χρησιμοποιούσε πίνακες διδασκαλίας και περισσότερα εγχειρίδια για την καλύτερη δυνατή διευκόλυνση των μαθητών. Χώριζε τους μαθητές σε δύο ομάδες: τους προχωρημένους και τους αρχάριους. Οι προχωρημένοι εκπαιδεύονταν εντατικά με σκοπό να βοηθήσουν και να διδάξουν τους αρχάριους. Με αυτόν τον τρόπο κατάφερε να μην μένει κάποιος στάσιμος και οι μαθητές να αλληλοβοηθούνται μεταξύ τους, σαν μια πρώιμη μορφή αλληλοδιδασκαλίας.

Το 1846 έπειτα από πρόσκληση δίδαξε για ένα χρόνο στο βουλγαρικό σχολείο στην περιοχή Στάρα Ζαγόρα (Стара Загора). Επιτέλεσε έργο τόσο στην ελληνική, όσο και στην

βουλγαρική γλώσσα. Το 1847 του πρότειναν να αναλάβει θέση δασκάλου στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Εκεί πέρασε έναν ιδιαίτερα παραγωγικό χρόνο και είχε μια υπέροχη συνεργασία με τον μητροπολίτη Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνο Τυπάλδο-Ιακωβάτο, ο οποίος πρωτοστάτησε στη δημιουργία της σχολής. Ο Κωνσταντίνος Τυπάλδος βοήθησε στην ίδρυση έδρας της Σλαβικής φιλολογίας το 1847. Ο Νεόφυτος διέπρεψε στην σχολή χάρη στον ζήλο του για μάθηση και το ήθος του. Δίδασκε το μάθημα «Εκκλησιαστική Σλαβονική Γλώσσα και Γραμματεία» στα ανώτερα έτη και επιθυμία του ήταν με κάθε τρόπο να προσφέρει στην Σχολή. Όταν τα εκπαιδευτικά εγχειρίδια δεν ήταν επαρκή για όλους τους μαθητές, θεώρησε αναγκαίο να συγγράψει άλλα. Πρώτα εκδόθηκε η «Σλαβική Γραμματική» το 1850, ενώ παράλληλα ο Νεόφυτος ξεκίνησε τη συγγραφή του βιβλίου «Χρηστομάθεια της Σλαβονικής γλώσσας» με παράρτημα στο τέλος, ένα ογκώδες ελληνο-σλαβονικό λεξικό. Μετάφρασε, επίσης, το έργο «Ακολουθία τοῦ Ἁγίου Πατρός ἡμῶν και Ἰσαποστόλου Φωτίου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως του Ὁμολογητή». Τα περισσότερα εγχειρίδια τα στήριξε και τα εξέδωσε το Πατριαρχείο. Αυτά μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από μια ευρύτερη γκάμα ανθρώπων, και δεν ήταν απαραίτητα μόνο για μαθητές.

Λόγω προβλημάτων υγείας και κόπωσης το 1852 επέστρεψε στην Μονή της Ρίλας. Όλοι μόνο καλά λόγια είχαν να αναφέρουν για την παραμονή του, καθώς διέπρεψε και ξεχώρισε ως παιδαγωγός στα μάτια της κοινωνίας και των μαθητών. Παρ' όλο που δεν είχε τις ίδιες αντοχές για εργασία όπως παλιά, όμως συνέχισε να προσφέρει και να ενημερώνεται για τα δρώμενα στη χώρα του και στον κόσμο. Το 1860 εκλέγεται ηγούμενος του μοναστηριού. Έχοντας τον σεβασμό και την αποδοχή του κόσμου της διανοήσης τού έγιναν προτάσεις να συνεχίσει την διδασκαλία και το έργο και σε άλλες περιοχές αλλά με ευγένεια αρνήθηκε θέλοντας να αφοσιωθεί στη συγγραφή. Συγκεκριμένα εργάστηκε πάνω σε ένα Λεξικό, γραμμένο στα βουλγαρικά, έργο που δεν κατάφερε να δει να εκδίδεται ολοκληρωμένο. Το 1881 πέθανε στην Μονή της Ρίλας σε ηλικία 90 ετών. Το 1878 η Βουλγαρία απελευθερώθηκε από τον Οθωμανικό ζυγό, και ένα όνειρο πολλών Βουλγάρων, εκ των οποίων και του Νεόφυτου, πραγματοποιήθηκε.

Συμπεράσματα. Κατά την διάρκεια αυτής της μελέτης, αναλύθηκαν συνοπτικά δυο εξέχουσες προσωπικότητες της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, οι οποίες σε δύσκολες στιγμές της χώρας τους κατάφεραν να διακριθούν και να προσφέρουν στο σύνολο. Μελετώντας τη ζωή αυτών των προσώπων διαπιστώθηκε πληθώρα κοινών, αλλά και διαφορετικών σημείων. Αρχικά, ο Βούλγαρης – σε αντίθεση με τον Νεόφυτο – δεν έγινε αποδεκτός από τους συγχρόνους του και συνεχώς αντιμετώπιζε συγκρούσεις την περίοδο που δίδασκε, κάτι που τον οδήγησε και στη απόφαση να απομακρυνθεί από την πατρίδα του. Επίσης, η διδασκαλία του Βούλγαρη επικεντρωνόταν περισσότερο γύρω από τη φιλοσοφία και την ιστορία, ενώ του Νεόφυτου στη διδαχή τη βουλγαρικής και της ελληνικής γλώσσας. Όσον αφορά στα κοινά στοιχεία, και οι δύο εφάρμοσαν έναν νέο τρόπο διδασκαλίας, με σκοπό την αφύπνιση των μαθητών τους σε μια περίοδο σκοταδισμού με σκοπό την αναβάθμιση της εκπαίδευσης. Στήριζαν έμπρακτα το εγχείρημα δημιουργώντας και οι δυο διδακτικά εγχειρίδια τα οποία έγιναν γνωστά και άμεσα διαδόθηκαν στους κύκλους της διανοήσης σε Ελλάδα και Βουλγαρία. Και οι δύο προσωπικότητες από νωρίς εισήλθαν στον κόσμο της μάθησης και της θρησκείας και μέσω της δράσης τους προώθησαν το ορθόδοξο δόγμα και τη δύναμη της πίστης στο Θεό, στους συμπολίτες τους, και ταυτόχρονα, το έπρατταν απαλλαγμένοι από προκαταλήψεις και ιδεοληψίες. Επιπροσθέτως, και οι δύο έζησαν τον Οθωμανικό ζυγό στην χώρα τους και κατά την διάρκεια της κατοχής μεγάλο όνειρο τους ήταν η απελευθέρωση, με σκοπό την ευημερία και την ανάπτυξη του τόπου τους. Τέλος, και οι δύο διακρίνονταν για τον ζήλο και το ήθος τους. Δεν επιθυμούσαν να επιβάλλουν ή να επηρεάσουν με τις απόψεις τους, άλλα να δείξουν μια οπτική των πραγμάτων μέσω ενός διαφορετικού τρόπου σκέψης, λαμβάνοντας υπόψη πάντα την κατανόηση των αναγκών της κοινωνίας ανά καιρούς. Τόσο ο Ευγένιος Βούλγαρης,

όσο και ο Νεόφυτος Ριλιώτης σήμερα αναγνωρίζονται και μελετώνται για το αξιόπαινο μεταφραστικό έργο τους και για την προώθηση της παιδείας στις δύσκολες εποχές της Οθωμανικής επικυριαρχίας.

Βιβλιογραφία:

- Θ. Ντίνας, “Το μεταφραστικό έργο του Νεόφυτου Ριλιώτη”, *Fragmenta Hellenoslavica* 1 (2014) 74-99
- Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Κέρκυρα ,1-3 Δεκεμβρίου 2006, Αθήνα 2009
- Σ. Αθήνη - Ι. Ξουριάς, *Νεοελληνική Γραμματεία 1670-1830*, Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015
- Словарь русского языка XVIII века. — М.: Институт русской литературы и языка. Ответственный редактор словаря – А.М. Панченко. 1988-1999.